

investigators, interrogating officers, operatives employees, forensic scientists for the needs of the national police or other public authorities exclusively; 2) the possibility of training on the speciality “Law Enforcement” of investigators, interrogating officers, operatives employees, forensic scientists for the needs of the national police or other public authorities exclusively, but at the same time training of “broad” lawyers on the speciality “Law” at the expense of individuals and legal entities; 3) the possibility of training both on the specialities “Law Enforcement” and “Law” of investigators, interrogating officers, operatives employees, forensic scientists for the needs of the national police or other public authorities and “broad” lawyers on the speciality “Law” at the expense of individuals and legal entities.

It is stated that legal education of lawyers in higher educational establishments with specific learning conditions is not only possible but also appropriate. Legislative restriction of the range of educational institutions that can train lawyers leads to a lack of competition as competition is the key to improving quality of education.

Key words: higher education, legal education, higher educational establishments with specific learning conditions, training on the speciality “Law”.

Чередарчук А.М.

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

УДК 342.01

Як відомо, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення являє собою психологічний зміст кримінального правопорушення, його внутрішню (по відношенню до об'єктивної сторони) сторону. Вона нерозривно зв'язана з іншими елементами складу кримінального правопорушення, оскільки в психіці суб'єкта знаходять відображення усі об'єктивні якості злочинного діяння.

«Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили» [1]. Дана засада кримінального провадження закріплює одне з найважливіших демократичних положень, які характеризують правову державу та її кримінальне судочинство, - презумпцію невинуватості особи.

Вина є одним з обов'язкових елементів суб'єктивної сторони будь-якого правопорушення, а тому юридична відповідальність за загальним правилом можлива лише при винному вчиненні забороненого діяння. Відповідальність без вини можлива тільки в окремих, передбачених законом випадках в цивільному праві (наприклад, при заподіянні шкоди джерелом підвищеної небезпеки). У кримінальному праві відповідальність без вини неможлива.

З огляду на зазначене, питання вини особи у будь-якому кримінальному провадженні відіграє чималу роль. Вживаючи термін «вина», слід розуміти психічне ставлення правопорушника до своїх дій або до бездіяльності та їхніх наслідків у формі умислу чи необережності.

Варто відзначити, що за загальним правилом з урахуванням положень ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України в провадженнях по кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із публічними закупівлями, винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета виступають об'єктом доказування. Водночас, доводячи обставини, які стосуються вини суб'єкта кримінального правопорушення, необхідно враховувати, що факт усвідомлення незаконності його діяльності може бути доведений у результаті аналізу об'єктивних обставин учинення кримінального правопорушення. Зокрема, порушення такою особою чинного законодавства про здійснення публічних закупівель, а також відомчих (внутрішніх) нормативно-правових актів замовника, якими затверджено певні інструкції або правила (інструкція з приймання товарів за кількістю та якістю, правила проведення дослідження ринку, інструкції з визначення середньої ринкової вартості тощо). Що стосується службових осіб підприємств постачальника, то їх вина може бути визначена сутністю необхідної технічної бази та професійного складу підприємства, відсутністю дозвільних документів на зайняття певними видами діяльності тощо [2, с. 137].

Зміст вини у кожному випадку обумовлений сукупністю свідомості, волі та їх співвідношенням. При вчиненні кримінального правопорушення свідомістю особи охоплюються фактичні обставини, які характеризують об'єкт кримінального правопорушен-

ня, ознаки предмета, спеціального суб'єкта, об'єктивну сторону - характер вчинюваних дій (бездіяльності), суспільно небезпечні наслідки (можливість їх настання).

Вольовий момент змісту вини означає усвідомлене спрямування розумових і фізичних зусиль на досягнення мети чи на утримання від активних дій. Вольовими ознаками умисного психічного ставлення особи є бажання настання певних суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності (прямий умисел), або свідоме їх допущення (непрямий умисел).

Сутність вини визначає соціальну природу вини і полягає в негативному ставленні особи до тих інтересів, цінностей, благ (суспільних відносин), що охороняються законом про кримінальну відповідальність. Схиляємось до думки деяких вчених стосовно того, що провідною психологічною особливістю кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель є те, що вони ґрунтуються переважно не на девіантній поведінці (різноманітні відхилення від норми). Тобто вони не містять у собі виключно делінквентного (злочинного поводження) та аддиктивного компонентів (пов'язаних з різними залежностями чи зловживанням психотропних речовин). А це означає, що такі кримінальні правопорушення вчиняються здебільшого психічно здоровими людьми, виключно з меркантильних міркувань, цілком усвідомлено, з прямим неприхованим умислом [3, с. 61].

Попри це, особи, які вчиняють кримінальні правопорушення в сфері публічних закупівель в більшості випадків керуються гаслом на кшталт «у держави красти не соромно, не грішно й не осудно, а іноді й почесно». Внаслідок цього бюджетні кримінальні правопорушення відносяться до психологічно виправданих ними діянь, а також, що свідомо виправдовуються і не засуджуються як самою особистістю, так і громадою.

Таким чином, у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із державними закупівлями держава, передусім, є жертвою кримінального правопорушення, тому що саме вона недоотримує той результат, на який розраховувала виділяючи бюджетні кошти. Насамперед, втрачається репутація самої держави, її державних

інституцій, збільшується рівень недовіри населення до органів державної влади тощо.

Враховуючи зазначене вище, вина суб'єктів кримінальних правопорушень, пов'язаних із здійсненням публічних закупівель, полягає у формі умислу. Так, наприклад, кримінальні правопорушення за ст.ст. 205, 366, 369 КК України передбачають вчинення їх із прямим умислом, водночас кримінальні правопорушення за ст. 190, 191, 364, 365-2, 368, 368-2, 368-4 КК України окрім прямого умислу характеризуються ще й корисливим мотивом [4].

Разом з тим, поняття вини у кримінальному провадженні охоплюється не тільки її наявністю, як теоретичним підґрунтям, а й визнанням та доведенням у судовому порядку. Так, «ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом» [1, с.10].

На практиці, все частіше зустрічаються випадки, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у сфері публічних закупівель, повністю або частково не визнає своєї вини у відповідних злочинних операціях (управлінських, господарських, фінансових). Такі показання необхідно ретельно і всебічно перевіряти, а доводи, на які посилається особа, повинні бути або підтверджені, або спростовані слідчим, прокурором чи судом. Спростування, як правило, відбувається за допомогою інших доказів, які містяться у матеріалах кримінального провадження. У випадку, якщо після цього залишаються якісь сумніви, то вони трактуються на користь підозрюваного, обвинуваченого.

Оскільки кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель характеризуються певною специфікою, то й вина суб'єктів таких кримінальних правопорушень теж має свої особливості і труднощі. Тому, все дедалі частіше порушники тендерного законодавства відхрещуються від своєї участі у таких кримінальних правопорушеннях, нерідко перекидаючи свою вину на інших підпорядкованих або вищестоящих службових осіб. Показання проти інших осіб така особа може давати у зв'язку із тим, що ви-

користувати право на захист вона може за своїм розсудом, при відсутності відповідальності за неправдиві свідчення.

Не є виключенням і ситуація, коли особа взагалі відмовляється давати показання. З одного боку, аргументом тут може бути переконання підозрюваного в тому, що давання показань є засобом захисту від необґрунтованих підозр (обвинувачень). З іншого боку, сам факт відмови від давання показань, зафіксований у протоколі допиту, може розцінюватись як ознака винності, бажання затягнути слідство.

Окрім того, дедалі розповсюдженою є ситуація, коли особа, не заперечує факту порушень законодавства про здійснення публічних закупівель, але водночас стверджує, що він не усвідомлював протиправного характеру своїх дій. Однак, таке твердження для особи, яка підозрюється у скоєнні кримінального правопорушення у сфері публічних закупівель, в жодному разі не є виправданим, оскільки відповідно до ст. 68 Конституції України «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» [5].

Однак, доведення такої вини, як і в більшості бюджетних кримінальних правопорушень, вимагає неабияких зусиль. Так, з метою доведення умисної форми вини доцільно використовувати негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 246-275 КПК України), а також результати оперативно-розшукової діяльності. Окрім того, можна використовувати адміністративні протоколи, накази про покарання, акти перевірок контролюючих органів тощо, складання яких було пов'язане з виконанням службовою особою обов'язків, пов'язаних з проведенням публічних закупівель.

Таким чином, вина кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель характеризується тим, що особи вчиняють такі діяння цілком усвідомлено, однак часто повністю або частково не визнають своєї вини. Здебільшого вина досліджуваних кримінальних правопорушень виступає у формі прямого умислу, а інколи може поєднуватись з корисливим мотивом.

Основною характеристикою мотиву і мети кримінальних правопорушень є те, що вони вимагають свого встановлення лише у тих випадках, коли про це прямо зазначено у законі (в диспозиції

статті Особливої частини Кримінального кодексу України) або коли вони однозначно впливають із змісту кримінального правопорушення.

Проблема мотивації злочинної поведінки традиційно належить до однієї з ключових у науках кримінально-правового циклу. Що ж стосується безпосередньо кримінальних правопорушень, пов'язаних із здійсненням публічних закупівель, то їх мотив характеризується неабиякою завуальованістю. Такий стан справ породжує численні труднощі у з'ясуванні внутрішніх спонук кримінальної поведінки та кваліфікації кримінальних правопорушень.

Належне місце у дослідженні даної проблематики займає праця А.В. Савченка «Мотив і мотивація кримінального правопорушення», власне в якій учений доходить висновку, що під мотивом слід розуміти «інтегральне психічне утворення, яке спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою» [6, с. 14].

На практиці вчинення кримінальних правопорушень та їх розслідування мотив може виражатися у різноманітних варіаціях (хуліганський мотив, мотив помсти, корисливий мотив, національної, расової, релігійної ворожнечі чи розбрату тощо), однак, що стосується кримінальних правопорушень у сфері здійснення публічних закупівель, тут притаманний здебільшого мотив користі. Мотиви корисливої поведінки завжди тісно пов'язані з потребами та інтересами особи злочинця. Значення користі як мотиву вчинення кримінальних правопорушень, зокрема й тих, що пов'язані із процедурою здійснення публічних закупівель, останнім часом явно посилюється.

Більшість авторів визначає корисливий мотив як прагнення отримати вигоду матеріального характеру [7, с. 205]. Однак, напевно чи таку думку можна вважати визначенням, оскільки воно не роз'яснює, що таке вигода матеріального характеру. На думку, наприклад, В.Н. Кудрявцева, «мотив користі означає не що інше, як прагнення задовольнити потребу (дійсну або уявну) в матеріальних благах» [8, с. 67]. Це визначення мало наближає нас до вирішення проблеми, оскільки майно та інші «матеріальні блага»

- не потреба, а предмет потреби. Таким чином, такі поняття, як мотив і мета, часто і тісно переплетені між собою.

Здебільшого, вважаємо, коли йде мова про мотив у кримінальних правопорушеннях у сфері публічних закупівель, асоціюємо користь з такими категоріями, як пристрасть та прагнення до наживи, прагнення до особистої вигоди, жадібність тощо.

Корислива злочинність – найпоширеніший вид злочинності. У загальній структурі вона значно переважає всі інші її види. При чому, варто відмітити, що із розвитком науково-технічного прогресу, динаміка корисливої злочинності характеризується постійним зростанням кількості кримінальних правопорушень, що детермінує необхідність наукових розробок з метою визначення ефективних механізмів протидії корисливій злочинності.

Мотив є внутрішнім вихідним моментом кримінального правопорушення, його причиною та приводом. Мотив – це підвалини для суспільно небезпечного діяння. Дослідивши мотив, можна дізнатись про зміст і сенс кримінального правопорушення, зокрема й такого, що вчиняється у сфері публічних закупівель.

Вважаємо, що здебільшого мотиви злочинної поведінки у сфері публічних закупівель визначаються соціальним статусом особи. Так, за результатами анкетування працівників оперативних підрозділів, встановлено, що особи, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель, в основному живуть не на чесно зароблені кошти (89,0 %). Якщо проаналізувати їхні витрати, то вони значно перевищують задекларовані прибутки (92,0 %); при цьому своєю поведінкою не відрізняються від законотворчих громадян, а навпаки пропагандують чесний спосіб життя і вимагають від підлеглих високих моральних і ділових якостей та, переважно, характеризуються позитивно (82 %) [9, с. 63-64].

Водночас, мають місце випадки коли, особи, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель здебільшого матеріально забезпечені, за місцем роботи та проживання характеризуються з позитивної сторони – вважається, що мотивуючим фактором вчинення кримінального правопорушення

є прагнення особи злочинця покращити матеріальне становище у родині [9, с. 92].

Однак, якщо, мотив кримінального правопорушення - це спонукання до вчинення кримінального правопорушення, то мета – це, власне, уявлення про його суспільно небезпечний наслідок, про ту шкоду завдану охоронюваним кримінальним законом відносин, яка є для такої особи бажаною. З огляду на це мотив дозволяє визначити, чому особа вчиняє кримінальне правопорушення, а мета - заради чого, до якого результату спрямована її суспільно небезпечна діяльність. Звідси очевидно, що, по-перше, про мотиви і мету кримінального правопорушення можна говорити лише у разі вчинення умисних кримінальних правопорушень, якими власне і є кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель. При цьому мета може бути тільки в кримінальних правопорушеннях, вчинюваних з прямим умислом, тому що вона є свідченням бажання певного наслідку. По-друге, суб'єктивна сторона містить у собі не всі мотиви і мету, а тільки ті з них, що визначають суспільну небезпечність, антисоціальну спрямованість діяння, впливають на ступінь його тяжкості або ступінь суспільної небезпечності особи винного.

Таким чином, можна цілком впевнено стверджувати, що мета кримінального правопорушення у сфері публічних закупівель проявляється в бажанні особи, яка його вчиняє, досягти певних шкідливих наслідків. Мета, як і мотив, є факультативною ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Особливість мети, як ознаки складу кримінального правопорушення в тому, що такі кримінальні правопорушення, які вчинюються з певною метою, вчиняються виключно з прямим умислом. Так, наприклад, голова комітету з конкурсних торгів, може внести завідомо неправдиві відомості в офіційному друкованому виданні з питань публічних закупівель або в іншому офіційному документі, робить це усвідомлено, і передбачає, що такі дії можуть спотворити результат процедур закупівель.

Вважаємо за доцільне розглядати мету кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель у таких різновидах:

- незаконне збагачення за рахунок коштів, виділених на здійснення процедур публічних закупівель чи пов'язаних із ними (ст.ст. 190, 191, 205, 364, 365-2, 366, 368, 368-2, 368-4, 369 КК України). Так, наприклад, із диспозиції ст. 364 КК України прямо випливає, що зловживання владою або службовим становищем вчиняється службовою особою з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи [4, с. 153];

- прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності щодо яких є заборона (ст. 205 КК України).

Окрім того, особливістю мети у кримінальних правопорушеннях у сфері публічних закупівель є те що, тільки в ст. 205 та ст. 364 КК України прямо в диспозиції статей вказано на спеціальну мету злочинного діяння, в усіх інших статтях - мета однозначно випливає із змісту конкретного кримінального правопорушення. Так, ст. 205 КК України характеризується спеціальною метою – прикрити незаконну діяльність або здійснення видів діяльності щодо яких є заборона. Тому, для кваліфікації злочинності діяння особи, яка є наприклад, замовником чи учасником торгів, слід встановити наявність в такої особи зазначеної мети на момент створення або придбання суб'єкта підприємницької діяльності, оскільки відсутність мети в даному складі кримінального правопорушення свідчатиме про відсутність злочинного діяння.

Варто зазначити, що мета особи, яка вчиняє злочинне діяння у сфері публічних закупівель в якості збагачення може бути різною – як конкретизованою (отримання конкретного бажаного майна) так і розмитою (покращити свій незадовільний матеріальний стан тощо). При цьому мета вчинення таких кримінальних правопорушень може бути очевидною чи прихованою. Таким чином, можна зробити висновок, що мета досліджуваних нами кримінальних правопорушень однозначно випливає із характеру відповідного діяння.

Підсумовуючи, зазначимо, що мотив і мета кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель є досить спорідненими поняттями, оскільки переслідують спільний наслідок – незаконно збагатитися, будучи чи то особою замовника, чи учасника

процесу закупівель. Зокрема, мотив виступає певним поштовхом, спонуканням та усвідомленням власне переслідуваної мети – чіткої вольової та емоційної спрямованості суб'єкта кримінального правопорушення на досягнення бажаного результату, яка виникає під час готування та вчинення даного кримінального правопорушення, визначає ціль, з якою воно вчиняється.

1. *Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-V. Офіційний вісник України від 25.05.2012. 2012 р., № 37, стор. 11, стаття 1370, код акта 61601/2012. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.*
2. Дараган В.В. *Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель. Наука і правоохорона. 2015. № 1 (27). С. 135-140.*
3. Василюк В.І. *Оперативно-розшукова характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у бюджетній сфері. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2011. № 25. С. 55-65.*
4. *Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010. № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598.*
5. *Конституція України. Офіційний вісник України від 01.10.2010. № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598.*
6. Савченко А.В. *Мотив і мотивація кримінального правопорушення: монографія. К.: Атіка, 2002. 144 с.*
7. Ілляшова К.В. *Етимологія поняття «корисливий мотив»: окремі питання. Збірник наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди «Право». 2012. Вип. 19. С. 202-208.*
8. Кудрявцев В.Н. *Причинность в криминологии [Текст] : (О структуре индивидуального преступного поведения). М. : Юридическая литература, 1968. 176 с.*
9. Кальман О.Г. *Стан та головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія / О.Г. Кальман. – Х.: Гімназія, 2003. – 352 с.*

Чередарчук А.М. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель

У статті автор аналізує суб'єктивну сторону кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічними закупівлями. Визначено, що держава є потерпілою стороною кримінального правопорушення, тому що саме вона недоотримує той результат, на який розраховувала виділяючи бюджетні кошти. Насамперед, втра-

частяся репутація самої держави, її державних інституцій, збільшується рівень недовіри населення до органів державної влади тощо. Враховуючи це, вина суб'єктів кримінальних правопорушень, пов'язаних із здійсненням публічних закупівель, полягає у формі умислу. У статті доведено, що вина кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель характеризується тим, що особи вчиняють такі діяння цілком усвідомлено, однак часто повністю або частково не визнають своєї вини. Здебільшого вина досліджуваних кримінальних правопорушень виступає у формі прямого умислу, а інколи може поєднуватись з корисливим мотивом

Ключові слова: публічні закупівлі, кримінальні правопорушення в сфері публічних закупівель, суб'єктивна сторона

Cheredarchuk A.M. The subjective side of criminal offenses in the field of public procurement

In this article, the author analyzes the subjective side of criminal offenses related to public procurement. It is determined that the state is the victim of a criminal offense, because it is it that does not get the result it expected when allocating budget funds. First of all, the reputation of the state itself, its state institutions is lost, the level of public distrust in public authorities increases, and so on. With this in mind, the guilt of the subjects of criminal offenses related to public procurement lies in the form of intent. The article proves that the guilt of criminal offenses in the field of public procurement is characterized by the fact that individuals commit such acts quite consciously, but often do not fully or partially admit their guilt. For the most part, the guilt of the investigated criminal offenses takes the form of direct intent, and can sometimes be combined with a selfish motive.

The purpose of a criminal offense in the field of public procurement is manifested in the desire of the perpetrator to achieve certain harmful consequences. Purpose, as well as motive, is an optional feature of the subjective side of the criminal offense. The peculiarity of the purpose, as a sign of the composition of a criminal offense, is that such criminal offenses, which are committed for a specific purpose, are committed exclusively with intent.

The purpose of a person who commits a criminal act in the field of public procurement as enrichment can be different - both specified (obtaining a specific desired property) and blurred (to improve their unsatisfactory financial situation, etc.). The purpose of committing such criminal offenses may be obvious or hidden. Thus, we can conclude that the purpose of the criminal offenses we investigate clearly follows from the nature of the act.

Keywords: public procurement, criminal offenses in the field of public procurement, subjective side